

ALABÁN PÉTER

Gazdálkodás, munka és társadalom Sárpilisen: 1945-2002

Források és módszerek

Egy ország gazdasági és társadalmi viszonyairól leginkább úgy alkothatunk valószínű képet, ha azokat a kutatástörténeti hagyományokat folytatjuk, melyek „alulról” építkezve az egyes régiók, települések és helyi közösségek vizsgálatára alapoznak. A helytörténeti irodalom figyelembe vétele mellett a helyszínen végzett terepmunka is elengedhetetlen feltétele a minél pontosabb ismeretek megszerzésének. Ezek segítségével nyílik lehetőség olyan szisztematikus összehasonlítások elvégzésére, melyek lehetővé teszik előttünk a társadalmi fejlődés más szempontú bemutatását. Nem véletlen tehát e tények tükrében, hogy az ún. makroszintű történettudományi munkákon kívül egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert a – más tudományágakkal (például néprajz, szociológia) is érintkező – mikroszintet vizsgáló, egy-egy települést vagy „kistérséget” elemző művek.

A falusi települések kutatása az elmúlt 12 év alatt szorosan egybefonódott az agrárvilág tényezőinek és szereplőinek kutatásával, melyek nem egy alkalommal a határon túli, magyarok által lakott térségekre is kiterjedtek. Jó példa erre Oláh Sándornak, a Szociológiai Szemle 1997/1. számában közölt írása („Láthatatlan elszegényedés”), mely valójában egy esettanulmány a székelyföldi falusi háztartásgazdaságok alkalmazkodási stratégiáiról az 1990-es évek közepének romániai gazdasági recessziója idején. A témaválasztást ebben az esetben is a szocialista rendszer felbomlásának következményeit feltárni kívánó igény indokolta. Az összehasonlító regionális társadalomtörténetírás, de a szociológia szempontjából sem mellékes, hogy a kimutatásokat más – hazai – térségek állapotrajzával összevessük. Az ún. átmeneti (vagy átállási) időszak számos tényezője ugyanis Magyarországon hasonlóképpen játszódott le: a gazdasági visszaesés következtében a korábban vidékre telepített ipar válságba került, a mezőgazdasági termelés hanyatlásba kezdett, csökkentek a reálbérek és fokozatosan nőtt az infláció és a munkanélküliség. A romániai példa kísértetiesen hasonló a magyarhoz: ugyanúgy ahogyan keleti szomszédunknál nem sikerült átfogó agrárstratégiát kidolgozni a válság kezelésére.

A korábbi – egyben előzményként szolgáló - kutatások fontos előzményei a Soros Alapítvány támogatásával és a budapesti Jelenkutató Alapítvány és Intézet (JKI) szervezésével 1999-ben kezdődött falu- és mezővároskutató programnak, melynek első szakasza 2002 elején ért véget. A munkálatok ennek keretein belül összesen négy szinten zajlottak: országos szinten a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) végzett általános népesség és mezőgazdasági összeírásokat, regionális szinten, továbbá az ún. „mintafalvakban” (pl.: Kálmánháza, Tiszadob: Szabolcs – Szatmár – Bereg megye; Környe: Komárom – Esztergom megye; Sárpilis: Tolna megye) és az egyéni életpályák szintjén pedig egyetemisták részvételével falukutató táborok végezték a lokális szintű vizsgálatokat. A gazdasági tevékenység szervezeti formái mellett (és azon keresztül) a célok között szerepelt a lakosság család- és háztartásvizsgálata, a különböző jövedelemforrások felmérése, a társadalmi tagoltság, rétegződés és mobilitás kutatása, egy-egy falu jellegzetességének, meghatározó vonásainak a bemutatása.¹

A JKI által, 2001-2002-ben szervezett falukutatók közül a Miskolci Egyetem szociológia szakos hallgatói a Tolna megyei Sárköz legkisebb településén, Sárpilisen végeztek kérdőíves felmérést és egy-egy témakört érintő csoportmunkát. E dolgozat a gazdálkodás és társadalom összefüggéseire próbál adalékot nyújtani mikroszinten 1945-től egészen napjainkig, nagy szerepet tulajdonítva az egyéni és

kollektív életpályák ábrázolásának. A téma feldolgozásával az ezredforduló Magyarországának gazdaságát és falusi társadalmát vizsgáló kutatásokhoz járulhat hozzá újabb adatokkal, melyek egyben elősegíthetik a régiótörténeti feltárások körébe tartozó makro-, illetve mikroregionális gazdasági sajátosságok minél pontosabb megismerését is. Az utóbbi kapcsán különösen fontos a táji tradíciókat, továbbá a területi munkamegosztás elemeit megőrző kistérségek, rajtuk keresztül pedig az egyes településeknek az alaposabb tanulmányozása.

A Király Lászlóval együtt végzett munka során, a rövid időnek (8+5 nap) köszönhetően, természetesen nem tudtuk teljes részleteiben feltárni a dolgozat címében megjelölt témakört, így csupán vázlatos képet tudok nyújtani, amely további – főként helyszíni – vizsgálatok eredményeivel társítva válhat teljessé. A JKI által összeállított kérdőívek kitöltése mellett, figyelembe véve a falu úgymond „fontosabb” személyeit, mi a helyi lakosokkal a gazdálkodásra és a vállalkozás formáira vonatkozó interjúkra és a – részben történeti – statisztikai forrásokra helyeztük a hangsúlyt.

Bár fő feladatunknak a jelenlegi viszonyok megismerését tekintettük, ehhez szükséges volt olyan korábbi események feltérképezése is, mint a termelőszövetkezet megalapítása vagy az ezen periódust voltaképpen lezáró rendszerváltozás. A mezőgazdaság szocialista átszervezése kétség kívül a legnagyobb számban falun élő agrárnépesség életében az egyik legnagyobb változást hozta a 20. században. 1990 után ennek felszámolása ismét új – számos helyen igen rossz – körülményeket teremtett a falvakban. Az általunk készített interjúk főként azokat a szakvéleményeket igazolták, melyek e újabb váltás súlyos következményeit helyezték előtérbe. Céljaink közé tartozott, hogy feltárjuk, milyen irányba haladtak tovább ezt követően az egyes életutak (milyenek a túlélési és kitörési stratégiák), valamint hogyan változott meg a régió és a település helyzete foglalkoztatási szempontból és mi jellemző a munkaerőpiaci folyamatokra (lokális és regionális szintű összehasonlító elemzés).

A gazdálkodás mostani tényezői mellett a települést igyekeztünk megvizsgálni a régió munkaerő viszonyainak tükrében is főként a Tolna Megyei Munkaügyi Központ kimutatásai alapján. Mindenekelőtt a megyét, valamint a szekszárdi körzetbe tartozó Sárpilis és környékét jellemző foglalkoztatási problémákra vonatkozólag gyűjtöttünk adatokat. Az információk alapján ezen a téren sem kaptunk pozitív képet a térség, valamint a falu lakosságát tekintve. Ha pedig az ilyen módon feltárt viszonyokat összevetjük más – szintén dunántúli megyékből nyert – adatokkal, láthatjuk, hogy bár a Dunán inneni részek jelentős részét fejletlenebbnek tartja minden téren a közvélemény a másik oldallal szemben, mégis jól látható jelei vannak a Dunántúlon is a több szakember szerint igen rossz módszerrel végrehajtott rendszerváltásnak. A helyi társadalmakkal részleteiben foglalkozó munkák ily módon az összehasonlító regionális társadalomtörténet igényét figyelembe véve nyújthatnak adalékot országos szintű vizsgálatokhoz.

A múlt öröksége: 1945-1989

A két világháború közti Magyarország társadalomtörténetének egyik legnagyobb dilemmája az, hogy nehéz pontosan megállapítani a parasztság fogalmát, mivel nem igazán tudni, hogy hol húzódik az önálló parasztbirtokosi lét és a részben önálló, részben bér munkás paraszti egzisztencia közötti választóvonal. Problémás továbbá a parasztság egyes rétegeinek elkülönítése is. Általánosan a 100 kataszteri holdnál kevesebb földtulajdonnal rendelkezőket szokták parasztnak tekinteni, mely rétegen belül a gazdagparasztság az 50 hold fölötti gazdaságok birtokosait jelentette. A földminimum azonban tájanként változott, így például a már belterjes gazdálkodást

folytató területeken (pl.: Dunántúl), ahol a földek termelékenysége jobb volt, mint máshol, akár 35-40 holdtól számíthatjuk a gazdagparaszti gazdaságokat.

Az általunk vizsgált térség mindenképpen ezen területek közé helyezhető, ahol a mocsárlecsapolásokat követően az ősi ártéri gazdálkodás a szántóföldi növénytermesztés (szemtermelés) és a kertészkedés (pl.: fűszerpaprika²) előtérbe kerülését és fölfutását eredményezte a 19. század végére. Az igen jó minőségű földeknek, illetve a termelés szerkezetének köszönhetően Kunszabó Ferenc már 25 holdtól számítja az egész Sárközben a jómódú réteg képviselőit.³ Természetesen ők álltak a piramis alakú társadalom legfelső szintjén, akiknek a közéletben is jelentős szerep jutott. Bár a 20. század első felében a népszámlálások adatai Sárpilisen nem kis vallási megosztottságot, s ezáltal a református őslakosság visszaszorulását mutatják, 1945-ben a módos nagygazdák közül mégis mindegyik református vallású volt.

Bár országos viszonylatban a következő, középparaszti réteget a 20 és 50, illetve 10 és 20 kat. hold közötti birtokosok alkották, a fent említettek folytán Sárpilisen a 11-25 hold közötti földdel rendelkezőket sorolták ebbe a kategóriába. Ide 57 család tartozott, melyek a fölöttük állókkal ellentétben igenis minél több föld vásárlására törekedtek, magatartásukra pedig – részben ezáltal – a paraszti célszerűség volt jellemző. Szintén különbségként értelmezhető, hogy számuk jóval kevesebb volt az előljáróság sorain belül, viszont mind az egyházi, mind a világi tisztségviselőknek ők jelentettek fő társadalmi bázist. Országos szinten Gunst Péter a 10-20 holddal rendelkező családi parasztgazdaságokat nevezi a nyugat – európaiak megfelelőjének. Magyarátatában rámutat ugyanis arra, hogy ez az a családi üzem, amely elég nagy ahhoz, hogy a családot eltartsa, de nem nagyobb annál, mint amelyet a család a maga munkaerejével meg tud művelni.⁴ Ez a típus mindössze 10%-a volt a két világháború között az egész hazai paraszti népességnek.

A parasztságon belüli harmadik réteget a 3-11 kat. hold nagyságú földet birtokló sárköziek alkották, melyet Pilisen közel 100 család képviselt. Jellemzőjük közé tartozik, hogy bár csak a családi munkaerőt használták, piacra (Baja, Bátaszék, Szekszárd) is termeltek. Értéktrendjükben kétség kívül a föld állt az első helyen, hiszen „a földnél nincs jobb befektetés, ráadásul nem csupán kenyeret és az utódoknak biztonságot ad, hanem rangot, elismerést, nevet is!”⁵ Látva a jelenállapotot, ez a szemlélet gyökeresen átalakult Magyarországon a közelmúltban.

A negyedik rétegbe a 3 kat. hold alattiak tartoztak, akiket a történészek agrárproletároknak neveznek.⁶ Arányuk 1945 előtt országosan megközelítette a 70%-ot, amely olyan magas arálynak tekinthető, hogy a nemzetközi összehasonlításban talán döntő tényezőt jelent a közép – és gazdagparasztság keskeny rétegével együtt Magyarország és Kelet – Európa, valamint Nyugat – Európa fejlődési modellje között. Sárpilisen 41 család tartozott soraikba, akiknél szintén érvényesült az országos tendencia: a jó termőföld ellenére rendszeres bérmunka (napszám, részes aratás stb.) nélkül gyakran megélni képtelen birtokosokról és bérlőkről van szó, akik között mezőgazdasági bérmunkásokat (napszámosokat), szegődményeseket egyaránt találunk.

Összefoglalva: a falu társadalmát tekintve elmondható, hogy az utóbbi csoportot (valamint a falu környéki pusztákon élő, később tsz-t is alapító cselédeket) leszámítva a többiben, valójában már 3 hold fölött, a jó minőségű föld, az önálló gazdai lét volt leginkább meghatározó és irányadó elem, nem véletlen tehát, hogy az 1945-ös földosztás a legszegényebbek számára a felemelkedést jelentette. A földnélküliek száma minimálisra csökkent, a nagybirtok pedig eltűnt. Látványos emelkedést a 0-5 kat. holdas kategóriába tartozó gazdaságok mutatnak: számuk közel négyszeresére emelkedett ugyan, viszont összterületük alig több mint 30%-kal nőtt. A közép- és

gazdagparaszti rétegnél ekkor még nem történt változás: az ide tartozó 33, illetve 3 gazdaság a földek közel 52, illetve 15%-ával rendelkezett.

A legnagyobb birtokos, Könczöl Pál 71 holdat tudhatott magáénak, melyen mindössze két gazdasági cselédet tartott. Kovács Imre kortárs író és politikus a cselédeket szegődményeseknek is nevezte, akik földtulajdonnal többnyire nem rendelkeztek, így létfenntartásukat munkaerejük bérbeadásával kellett biztosítaniuk. A közép- és gazdagparaszti gazdaságokban alkalmazott gazdacselédeket ugyanakkor több tényező is megkülönböztette az uradalmi cselédektől; főképp az életkor és a munkakör tekintetében.⁷ H. Simon István több mint 56 kat. hold földjén ellenben nem dolgoztak gazdasági cselédek, Zs. Mózes István 53 holdján viszont ugyancsak két cselédet találunk. Mezőgazdasági munkások közül egyébként 3 summást, 3 aratót és 6 részesművelőt jegyeztek fel 1945-ben a faluban.

A község mezőgazdaságának szerkezetét a XIX. század végén történt változások jellemezték 1945-ben is: a búza vetésterülete csökkent, a takarmánynövényeké nőtt. A levéltári források⁸ alapján az összes szántóterület 2666 kat. holdat tett ki, mely megfelel az 1913-as évnek, viszont jelentős csökkenést mutat az 1935-ös évvel összevetve⁹. Ennek 84%-a elvetendő, 16%-a őszi vetésterület volt. A szőlő nagysága alig haladta meg a 72 kat. holdat. Habár a gazdasági eszközök, gazdasági gépek birtoklása elvileg az igaerő számához kellett, hogy igazodjon, 1945-ben csupán két traktort és egy ekét írtak össze a Sárpilisen, míg a lófogatok száma 40, az ökör- és tehénfogatoké 3 db volt. Az állatállomány esetében a második világháború után szintén nagy visszaesést tapasztalhatunk: a Szekszárdon lévő orosz gazdasági felügyelő rendeletére a helyi gazdákról készített kimutatás szerint 163 szarvasmarha, 59 ló, 285 juh és 439 db sertés maradt a faluban. Ezen adatok ferdítése és pontossága vitatható, mivel a legtöbb esetben több mint 60%-os csökkenést mutatnak az 1935-ös statisztikához képest.

Az agrárnépességen kívül a sárpilisi lakosság megoszlása a következőképpen alakult a világháborút követően: 1941-hez (913 fő) képest a lélekszám csökkent és 1945-ben 842 főre esett vissza. A nők száma ekkor magasabb értéket mutatott, mint a férfiaké (463 fő: 55%, illetve 379 fő: 45%). Anyakönyvek hiányában a lakosság származási hely és foglalkozás szerinti megoszlásának vizsgálatához jelentős forrás a járási főszolgabírói hivatal által – a községi elöljáróságok számára – elrendelt katonaköteles férfiak összeírása¹⁰, melynek kérdőpontjai többek között rákérdeztek az illető születési helyére és idejére, valamint a polgári foglalkozására is. A kimutatás értelmében az összeírt 98 főnek csak (ebből kettő tiszt) 30%-a sárpilisi születésű, míg meglepő módon a második helyen egy Temesvártól délre fekvő falu, Végvár (Tormac) áll, ahonnan 5 fő származik. A bevándorlások elemzése szempontjából az is lényeges, hogy a környező településekről (pl.: Decs, Szekszárd, Fadd) érkezettek mellett többen érkeztek az ország más részeiről is, így Pest vagy Szolnok megyékből.

Foglalkozási tekintetben természetesen még mindig a földműves népesség vezet (57 fő); ezen belül magas a napszámosok (24 fő) és a gazdasági cselédek (13 fő) száma. A más mesterséget űzők között MÁV pályamunkásokat, gyári munkásokat, asztalosokat találunk, illetve öt cigányzenészt is, akik a roma népesség számbeli gyarapodását is jelezhetik. Működő ipari üzemként csupán a Bacsó István által irányított Sárpilisi Gazdák Tejszövetkezete említhető meg, mely – igen alacsony teljesítmény mellett – tejtermékeket (vaj, sajt, tejszín, túró) állított elő két munkás foglalkoztatása mellett.

A népmozgalmi adatok¹¹ tekintetében lassú javulás figyelhető meg 1945 után: 1946-ban az élveszületések száma még megegyezett a halálozások számával (17-17 fő), később azonban – néhány évet (pl.: 1949, 1952, 1959) leszámítva – az előbbi

mindig meghaladta a másikat. 1949-ben a lakosság száma újabb gyarapodás után 918 főre emelkedett, melynek nagy többsége (85,4%) továbbra is mezőgazdasággal foglalkozott, az iparban dolgozók aránya elenyésző volt (5,4%). Ezt követően a népességszám folyamatosan csökkent: 1960-ban 791, 1970-ben 778, 1980-ban 676, 1990-ben 610 fő lakott Sárpilisen. A rohamos fogyással ellentétben a cigányság részaránya növekedést mutatott. A demográfiai okok között még mindig jelentősnek mondható az etyke, melynek köszönhetően a némileg emelkedő évenkénti születési szám a halálozások alatt maradt. Erősítette a visszaesést a kivándorlás mértékének növekedése – különösen a tsz-egyesítést követő években.

Az agrárviszonyokon belül igazi fordulat az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején következett be. A kommunisták a meghirdetett szövetkezetpolitikai irányelveik megvalósítását a gazdagparaszttság tönkretételével kezdték. A földosztás után az árutermelő jellegű üzemeknek tekintett 25 kat. hold fölötti birtokok aránya mindössze 2,7%-ot tett ki hazánkban a magánbirtokokon belül. Ezek tulajdonosait kulákkokká nyilvánították, s igyekeztek rájuk olyan adó – és beszolgáltatási terheket róni, hogy azokat semmiképpen ne tudják teljesíteni. Sárpilisen a határt 20 holdig vitték le, így módon pedig 18 család került kulákklistára, akiket itt „fapados kulákok”-nak neveztek. A sajtóban egyébként tömegesen fordult elő a „basaparaszt”, a „zsírosparaszt” és a „kupec – kulák” terminus is.

Bár a sárközi gazdagparaszttság a változások következtében elveszítette gazdasági erejét és többen el is menekültek a faluból, a kis- és középparaszti réteg megmaradt a föld mellett. Tették ezt annak ellenére, hogy az 1949. május 29-én keltezett „állami terménybegyűjtési” rendelet őket is súlyosan érintette; viszont „önmagukban nem tudtak leszámolni az önálló gazdai lét illúziójával”.¹² Kunszabó szerint azáltal, hogy 5 kat. hold alatt beszolgáltatni nem kellett, az ennél kisebb gazdaságokat kevésbé nyomasztották a különböző terhek. Ezek eddig jelentéktelen hangadó tulajdonosai pedig nemcsak hogy nem adták fel paraszti életformájukat, hanem az eltűntetett kulákok és az elhallgattatott középrétegek mellett egyre inkább velük egyenrangúvá váltak – különösen az 50-es évek végére.

Országos viszonylatban a kollektivizálási kísérletek rendkívül súlyos következményekkel jártak: 1948 és 1953 között a paraszttság 32%-át kényszerítették szövetkezetekbe, miközben ezen termelőszövetkezeti csoportok száma 5200 fölé emelkedett. Megemelték a házadókat, a földadókat, a progresszív beszolgáltatás tetőpontjaként pedig 1952-ben még a vetőmagot is elvették a parasztoktól (padláslesöprések időszaka). Természetesen a beszolgáltatási árak messze eltértek a szabadpiaci áraktól, így például egy 1953-as adat szerint egy mázsa gabona beszolgáltatásáért 60 Ft-ot fizetett az állam, miközben a szabadpiaci ára 360 Ft/q fölött volt. Az újonnan létrehozott gazdaságok túlnyomó részénél korántsem beszélhetünk valódi fejlődésről köszönhetően annak, hogy hiányoztak az eredményes termelőmunka feltételei. Az állattenyésztés hozamain kívül visszaesett a termelés, amit csak súlyosbított, hogy kötelezővé tették egyes délszaki növények vetését, melyek nem hozták meg a várt termést.

Ezt alátámasztandó, hogy Sárpilisen többen is emlékeznek arra, hogy annak idején értetlenül fogadták azt az utasítást, melynek értelmében gyapotot kell termesztetniük. A mezőgazdaság szocialista átszervezése során a Sárközben Pilis lett az első termelőszövetkezeti község 1949-ben. Ennek előzményei közé tartozik, hogy 1945 után először az orbópusztai cselédek alapítottak termelőszövetkezetet, amit – immár - az 1950-es években gépállomás alapítása követett (Várdombi Mezőgazdasági Gépjavító). 1956-ban a község 3462 kat. hold mezőgazdasági területének már csaknem 65%-a (2229 kat. hold) volt szocialista tulajdonban.¹³ Bár a volt nagygazdák és középparasztok természetesen ellene voltak a szövetkezésnek, végül számukra sem maradt más választási lehetőség. A kisparasztiságnak ellenben csekély há-

nyada maradt meg a szövetkezetekben: inkább választottak munkahelyeket az iparban vagy a kereskedelemben. K. I. gazdálkodó, tsz–nyugdíjas a vele készített interjú során megerősíti ezeket a tényeket. Mivel az 1956-ot követően kidolgozott új agrárprogram a rövid cezúrát (Nagy Imre két miniszterelnöksége) követően ismét a mezőgazdaság kollektivizálását tűzte ki célul, a faluban 1958-ban megalakult az „Új Március Termelőszövetkezet”, melynek elnökévé az édesapját választották meg. Később őt is kötelezték arra, hogy lépjen be, s adjon be mindent (kocsit, lovat stb.). A korábban az erdőgazdaságban dolgozó fiatalember 22 éves volt, amikor egyszerűen „átírányították” a tsz-be, ahol 1963-tól kocsisként, majd traktorosként tevékenykedett egészen 1992-ig.¹⁴

Az „Új Március” kedvező körülmények között kezdhette meg működését. Kiváló minőségű, 20-25 aranykorona értékű földjein egyre olcsóbban egyre többet termesztettek. Kunszabó Ferenc adatai szerint a 60-as évek elején a fő termesztési növények közül búzából akár 9-12, kukoricából 13-16 q termelt holdanként, ám ez később jelentősen emelkedett.¹⁵ A teljesítendő normák és a dolgozó tagok fizetése terén már korántsem ilyen kedvező a kép. K. I. jól emlékszik, hogy 12 óra alatt 10-12 hektárt kellett szántaniuk - 30 cm mélyen hektáronként - igen alacsony fizetségért. A munkásoknak két műszakban kellett dolgozniuk, a munkanap pedig 10 órás volt. Mindehhez hozzá kell tenni azt is, hogy a későbbiekben a kereset emelkedett és nem is kis mértékben: több mint 100%-kal. Bár az irányítás - a „gazdaszellem” megtestesítőjeként számon tartott - Topor Istvánnál jó kezekben volt, a szövetkezet pedig eközben a fokozatos gépesítés folytán még a „jó tsz” minősítést is elnyerte, egy alapvető tényező nem változott: szántóterületének nagysága összesen 2200 kat. holdat tett ki, melyen nem lehetett gazdaságos a termelés.

Nem egy ember volt azonban a faluban, aki más megoldást választott. A jelenleg szintén gazdálkodóként megélni próbáló N. Gy. családja a második világháború idején az oroszoknál tartózkodott, ahol édesapja megismerhette, milyen is a kolhozrendszer. Ahogyan a Sárközben egyesek tették, hozzájuk hasonlóan a szovjet mintát követni akaró magyar politika hatására maga után hagyva mindent – még a családját is – segédmunkásnak állt be Baján. Választása jól reprezentálja az egyéni és kollektív életpályákon belül meghatározó szerepet játszó választási alternatívákat a korszakban. A számok nyelvén: 1949 és 1954 között Magyarországon közel 400 ezren hagyták el a mezőgazdaságot, melyben a megélhetési gondokon kívül az érzelmi okok is erős befolyásoló tényezővel bírtak. Az önállóan gazdálkodni kívánó gazdák egy része inkább döntött egy új életstratégiát kialakító foglalkozásváltás mellett, mintsem, hogy feladva ezen elveit belépjen a szövetkezetbe. N. Gy. feleségének természetesen a többségre rákényszerített alternatívát kellett követnie, vagyis belépni a termelőszövetkezetbe, s beadni oda mindent – az állatoktól a szerszámokig. Fia szintén az első megoldás, vagyis az ipari munkavállalás mellett döntött. Tatabányára ment dolgozni a bányába, majd a Bajai Erdőgazdasághoz, később a vízügyhöz, onnan pedig a Közúti Építőipari Vállalathoz került.¹⁶ Esetében jól látható azonban az is, hogy bár szakított az „ösi” életformával, a foglalkozásváltás nem feltétlenül jelentette a gazdálkodás teljes feladását.

Itt kell szólni a második hullámban zajló tsz-szervezést jellemző háztáji gazdálkodás szerepéről. 1968 után az első gazdaságon belül kialakult az „alku mezeje”, az addigi redisztributív újratermelési rendszer pedig kibővült a tranzaktívval. Ezt bizonyítja a második gazdaság megjelenése, mely folyamatnak a háztáji gazdálkodás megindulása jelentette az elejét. Hatása az ipar területén is érződött, sőt egyes körzeteket az iparosodás irányába tolt el megszakítva addigi fejlődési irányvonalukat. A termelőszövetkezetbe beléptetett parasztoknak az 50-es és a 60-as évek fordulójától az állam egy – egy kat. hold nagyságú háztáji földet biztosított, melyeken minden tsz-tag zöldséget és gyümölcsöt termelhetett, illetve állatokat tenyészthetett. A ház-

táji gazdálkodás az 1970-es évek végére tömeges jelenséggé vált a falvakban, amit a statisztika is igazol: 1978-ban már mintegy 1,5 millió háztáji és ún. kisegítő gazdaság volt Magyarországon. Utóbbiak illetményföldön, esetleg magántulajdonban lévő vagy bérelt földön alapultak. Sokszor a termelőszövetkezetek az egyes családok számára biztosítandó ezen földeket minél rosszabb termőterületen jelölték ki.

N. Gy. családja az alsónyéki határban jutott területhez; igaz nem egy holddal, hanem közel 2 hektárral (kb. 3,4 holddal) rendelkezett oly módon, hogy a földek egy része senki nevén nem volt bejelentve. Szemben a környék igen jó minőségű (jelenleg átlagosan 30 aranykorona értékű) földjeivel, az övéi elég gyenge, 15-17 aranykorona értéket képviseltek. Ezeken búzát, kukoricát és árpat termesztett, az állami gazdaságoknak pedig bérben sertést hizlalt. Ehhez a tápot adták neki. A gazdálkodás nem volt könnyű számára, hiszen a termelőszövetkezet a teljes gépállományt elvette. Az előrehaladás ennek megfelelően apránként, fokozatosan történt: először traktort és pótkocsit, utána ekét vásárolt. Mindeközben nem szabad elfelejteni, hogy az ipari munkát tovább folytatta: utolsó munkahelyén 1984-től 1991-ig fakitermelő kisiparosként tevékenykedett. Életpályája a korszakra jellemző kétlaki életformát példázza: az ipari munkás és falusi földművelő gazdáét, akinek értékrendjében érezhetően az utóbbi szerep állt az első helyen.

A változások következtében kialakult foglalkozási típusokat Kunszabó hat csoportba sorolta 1970-ben a mintegy 212 sárpilisi család és 350 munkavállaló esetében: 1. értelmiség: egyetemet vagy főiskolát végzettek csoportja, melybe beletartozik tartozik a pap, a tanító(k), a tsz-elnök, a Szekszárdi Állami Gazdaság helyi sertéslelepének vezetője és a postamester; 2. tsz-családok: főként a volt középparaszti réteg, melynek tagjai dupla munkát végeznek (először a „közösben”, majd a háztájin); 3. ún. „divatos szakmájúak”, mint pl.: autószerelő, fodrász, műszerész; 4. alkalmazottak, tisztviselők (könyvelők, adminisztrátorok, bérelszámolók stb.) rétege, akik viszonylag csekély jövedelemmel rendelkeznek; 5. ipari munkások rétege: szakmunkások, betanított munkások, segéd-, illetve szakképzetlen munkások, akik nem helyben dolgoznak (a mintegy 30 fő távolabbi munkahelyen dolgozó mellett a többség a közelben – Szekszárdi Állami Gazdaság, Várdombi Gépjavító Vállalat, Bátaszéki Vegyipari Ktsz, Decsi Háziipari Szövetkezet stb. - helyezkedett el és naponta ingázik lakó- és munkahelye között); 6. a tsz-en kívül mezőgazdaságban tevékenykedők csoportja: vízügnél, halászatnál, útfenntartónál dolgozók.¹⁷ A közigazgatásban és az agráriumban történt későbbi események a lokális társadalom ezen rétegeinek életében jelentős változást eredményeztek.

Az 1970-es években a termelőszövetkezetek összevonása és a mellékküzemágak létesítése már a kibontakozó mezőgazdasági integráció jeleként mutatkozott. 1968-ban¹⁸ a falu a szomszédos Decs társközsége lett, három évvel később pedig körzetesítették.¹⁹ Ennek következtében 1973-ban a sárpilisi termelőszövetkezetet a várdombi „Új Tavasz MGTSZ”-hez csatolták (annak I. kerülete lett), amely a 80-as évek végén fuzionált a bátaszéki „Búzakalász Termelőszövetkezet”-tel. Ezt követően az utóbbi Tolna megye egyik legnagyobb szövetkezetévé nőtte ki magát, melynek területei Pörbölytől Sárpilisén és Várdombon keresztül egészen a mórágyi határig húzódtak. Ezek a tsz-ek több intézkedéssel is igyekeztek gátat szabni annak, hogy komolyabb mértékben családi, illetve magángazdálkodás alakuljon ki. Példaként említhető a majorbeli lakások megszüntetése, s a lakosság falvakba telepítése.

A termelőszövetkezetek kialakulását és fejlődését vizsgálva a rendszer társadalomra kivetített hatásairól is képet alkothatunk. Kétségtelenül igaz, hogy az egyénileg gazdálkodó parasztságot súlyosan érintette a szocialista átszervezés, mégis nem véletlen, hogy mind a mai napig sokan elégedetten tekintenek vissza a Kádár – éra évtizedeire. Ezen időszak alatt ugyanis megkezdődött a parasztság, a falusi lakosság alsó rétegeinek a felzárkózása, jövedelemszintjének emelkedése és pénzbeli juttatá-

sokban (nyugdíj, táppénz, családi pótlék stb.) való részesítése. Kunszabó Ferenc a gyarapodásra számos példát hoz föl: így új házak építését, a háztartási cikkek gyors terjedését vagy a jobb iskoláztatási körülményeket. Hozzáteszi azonban, hogy ezek ellenére a 70-es évek elején a családok 2/3-a az elköltözést választotta volna. Úgy tűnt, a végleges megoldást a korszerű közlekedés mielőbbi kiépítése jelentette, mely összekötheti az „alvófalú”-t a munkahely, szórakozóhely és bevásárlóhely szerepét egyaránt betöltő várossal, Szekszárddal. Természetesen gyűjthetünk még további példákat a rendszer akár negatív, akár pozitív következményeire vonatkozólag, azonban a falusi lakosság életszínvonala a Sárközben és máshol, az ezt követő, 1990 után kibontakozó új időszakban szinte a legtöbb helyen a teljes bizonytalanság állapotába jutott, ami nem várt fordulatot hozott.

Rendszerváltás után: 1989-2002

A politikai rendszerváltás eltérő módon érintette az agrárvilág szereplőit hazánkban. A politikában érvényesülő szempont azonban egységes volt: a nagyüzemi termelés megszüntetése és a magántulajdon azonnali visszaállítása szerepelt az elsődleges célok között. Ennek megfelelően sokan tervezgetni kezdtek a jövőre nézve, hiszen természetesnek tűnt számukra, hogy a későbbiekben önállóan kívánnak gazdálkodni. A nagy várakozást ellenben – mint majd példáinkból is látható – a legtöbb helyen a teljes bizonytalanság követte.

A mezőgazdasági ágazat főbb problémáira több szakértő is rávilágított az elmúlt évek során. Többen leginkább azt sérelmezték, hogy az a parasztság, mely élet-halál harcot vívott a földért, földet kapott ugyan, de hozzá eszközt, szakértelmet, marketinget és pénzt már nem. Tőkehiány, hitelszűke és az értékesítési nehézségek következtében a vártnál jóval kevesebben váltak egyéni gazdálkodóvá.²⁰ A magyar gazdák magukra utaltsága mára hihetetlen mértékűvé vált, ebből fakadó kilátástalanságuk pedig rendkívül súlyos. Mindez 1990 után a számokban is megmutatkozott: 1993 elején az egyéni és társas vállalkozások a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatai szerint a teljes népesség alig 3%-át, a mezőgazdaság aktív keresőinek pedig mindössze 29%-át foglalkoztatták.²¹

Sárpilis és környékén a földkérdés voltaképpen szerencsésnek mondható formában rendeződött. 1990-hez képest csökkent az állami és szövetkezeti földek aránya, az állami szektornak mindössze 13%-a maradt meg (jelentős részét kivonták a művelés alól), míg a korábbi termelőszövetkezeti területekből meghagyott mintegy 30 ha-t természetvédelmi területnek nyilvánítva, a pécsi székhelyű Duna – Dráva Nemzeti Park Igazgatóságához sorolták. A tanácsi kategória eltűnt, helyén 2002-ben az önkormányzati szektort találjuk összesen (a művelés alól kivett részeket is beleértve) 35 ha feletti (1,62%-os) földterülettel. Az egyházi tulajdon minimális; nem éri el az 1 ha-t sem. Igazán látványos növekedést természetesen az egyéni használatú földek esetében tapasztalhatunk: a termőterületek több mint 80%-a ma ebbe a csoportba tartozik, miközben a különböző gazdaságok, gazdasági társaságok részese-dése megközelíti a 20%-ot.

A településen három árverést tartottak, melyek során bárki vehetett földet, ráadásul elég olcsón. K. B., aki jelenleg kb. 65 ha nagyságú (vagyis itt elég jelentős) területtel rendelkezik, minden kétséget kizárva leszögezi, hogy a kárpótlás az emberek közötti kölcsönös egyezség jegyében zajlott le. A földeket először aranykoronánként 500 Ft-ért, az utolsó liciten 1000 Ft-ért (tehát valóban kedvező áron) lehetett megvásárolni. Más vélemények szerint az egykori tsz-vezetők, párttitkárok akár volt területeik két-háromszorosát is vissza tudták szerezni licitben, olykor pedig akár egymás elől is ellopták a földeket. Ezek nagy részét ezután másnak adták ki művelni. Miközben aránylag sok volt a kárpótlásra kijelölt föld, mégsem mindenki döntött

a vétel mellett. N. Gy. a saját állítása szerint akár 100 ha-t is vehetett volna a törvények betartásával, de mégsem tette, így pillanatnyilag mindössze 9 ha-on gazdálkodik.²²

Minthogy a rendszerváltozás utáni agrárvezetés miatt a régi típusú szövetkezetek támogatása messze elmaradt az új típusúakétól, a fúziót követően Bátaszék központtal működő MGTSZ is válságos helyzetbe került. Az anyagi nehézségek okán először a szarvasmarha telepeket (Csikómajor, Nyékipuszt, Bátaszék, Várdomb, Alsónána) értékesítették, 1995 januárjában pedig kezdetét vette a sertéságazat felszámolása is. Korábban sertéstelep üzemelt Alsónyék mellett, Bátaszéken (itt kettő) és Sárpilisén, melyek közül az utóbbi került elsőként eladásra. Nem sokkal ezután a többi szintén erre a sorsra jutott; a bátaszékin 2001. május 15-én adtak túl. Bár a termelőszövetkezet még mindig működik, csupán bérelt földön dolgozik, továbbá van egy növénytermesztési és egy szolgáltató ágazata. Úgy tűnik azonban, hogy a térségben korábban betöltött jelentőségét végleg elveszítette.

Amíg a régió egykor majdnem legnagyobb termelőszövetkezete mára nehéz helyzetbe került, addig a 80-as években állami gazdaságként működő, ma Tolna megye területének csaknem felét birtokló Szekszárdi Mezőgazdasági Részvénytársaság szerepe komoly mértékben megnövekedett. A mintegy 20 egykori puszt, területét felölelő Rt. története során előbb mezőgazdasági kombinát lett, 1992-ben pedig részvénytársasággá alakult. Utóbbi még szintén állami tulajdonú volt, tehát a fő részvényese is az állam volt. Váltásra 1993-ban került sor, amikor egy német bankár megvásárolta a részvények 90%-át. Ezzel a „Szekszárdi Állami Gazdaság és borkombinát” elnevezés mára nosztalgikus névvé vált.

Talán meglepő, hogy sem a vezetők, sem a kb. 125 dolgozó között nincsen sárpilisi lakos. A munkások Bátaszékről, Várdombról, Decsről, Szekszádról és Tolnából verbuválódnak. Amikor a jogelőd állami gazdaság volt, az akkor még működő sertéstelepen dolgoztak ugyan néhányan Pilisről, pontos adatokkal azonban nem rendelkezünk. A növénytermesztés terén is csak egy traktorosra emlékeznek. Bár korábban a gazdaság három állattenyésztő teleppel rendelkezett, később a sertéságazat megszűnt; az óberekert sertéstelep csak addig tudott nyereséget termelni, amíg saját húszüzeme működőképes volt. Az Rt. növénytermesztésre 4500 ha szántóterületet használ, míg az ehhez kötődő állattenyésztés ma tehát két szarvasmarhatelepet jelent.

A 4500 ha szántóból 2100 ha APV Rt.-s tulajdon, a többit magángazdáktól bérlik – gyakran műveltetési szerződés keretein belül. Ezáltal a bérbeadó is részesül a bérlőnek járó kedvezményekben. A sárpilisi gazdáktól bérelt földek nagysága egyénekre lebontva változó: 1 ha-tól egészen 80 ha-ig terjed. A cég mind a mai napig működőképes annak ellenére, hogy hullámozó periódusok itt is váltották egymást, komolyabb nyereségről pedig nem beszélhetünk.²³ A fentiek alapján az egyik legfontosabb kérdés az, hogy vajon mi lehet a fő oka annak, hogy a gazdák számára érdemesebb vagy kényelmesebb földjeiket más számára bérbe adni a saját művelés helyett. A bérbeadók hektáronként kb. 25000-30000 Ft-hoz (más információk szerint alig 20000 Ft-hoz: lásd alább) jutnak évente, mely összeg – bár évenként és családonként változó – korántsem tudja a megélhetést önmagában biztosítani.

A földjüket bérbe adók közül F. J., akinek családja pillanatnyilag a legtöbb területet (80 hektárt) adja bérbe, meg van elégedve a tőkeerős céggel, mely – állítása szerint – minden művelési mozzanatot (aratás, szántás stb.) szakszerűen végez, továbbá megfelelő gépekkel, szárítóval, magtárral, ezeken kívül pedig növényvédelmi szakemberekkel és piaci partnerekkel egyaránt rendelkezik. A család által bérbe adott földek mellett F. J. 10 ha-on maga gazdálkodik, tehát összesen 90 ha van a birtokukban. Ezek hektáronként 28 aranykorona értékűek, habár egy részük - több

mint 7 ha - nádas, melynek szinte semmilyen jövedelme nincsen. Régi birtokaik visszaszerzésének szándékát és a földhöz ragaszkodásukat bizonyítja, hogy ezt pusztán azért kárpótolták, mert régi földjeik szomszédságában található. A bátaszéki tsz használatában lévő 10 ha területet is visszaszerezték és a mai napig nem bánják, hogy kárpótlási jegyükön nem színes tv-t vagy hűtőgépet vásároltak.²⁴ Többekhez hasonlóan a magyar föld pozíciójának megerősödését az Európai Unióhoz való csatlakozástól és a közös piactól várják, hiszen ez a földalapú támogatás növelését is maga után vonná.

A helyi mezőgazdasági vállalkozók helyzetének felmérésekor feltétlenül figyelembe kell venni azokat az országos tendenciákat, melyek jól mutatják előttünk, hogy egy bizonyos földterület – határ (5-10 ha) alatt nem lehet a mezőgazdaságból megélni, hiszen a gépesítés eléggé problematikus. Ha valaki mégis önállóan belevág, számolhat azzal, hogy ha jövedelmét vagy annak nagy részét nem forgatja vissza a gazdaságba, máris deficit keletkezhet. Ismét jó példa ennek igazolására N. Gy. gazdasága, akinek az eszközöket tekintve mindene megvan (vetőgépet Bátaszéken, ekéjét Högyészen vásárolta), mégis csak jövedelemkiegészítő (pontosabban nyugdíjkiegészítő) mindez a számára. Jelentősen csökkent továbbá az előző évekhez képest az állatállománya, s bár – talán egyedülként a faluban – méhészkedéssel is megpróbálkozott (jelenleg 41 családdal rendelkezik), csalódnia kellett. Határozottan állítja, hogy ez az ágazat személyes – külföldre irányuló – kapcsolatok, összeköttetések nélkül nem kifizetődő.

A fenti gazdálkodó esete talán az egyik legtanulságosabb: több tevékenységet is végzett (illetve végez most is) egyszerre, de mindegyiket kis volumenben. Jelentős bevétele nincs, ráadásul a 2001-es év nem volt igazán szerencsés számára: gyümölcsöse lefagyott, a bátaszéki tsz pedig jelezte, hogy nem vesz tőle gabonát. Tervezni nem tud a jövőt illetően komolyabb tőkebefektetés nélkül. A megoldás, a nyereség elérésére úgy tűnik tehát, hogy csak nagyobb volumenű termeléssel valósulhatna meg. Eközben nem alakult kedvezően a következő esztendő (2002) időjárása sem neki, sem a többi kistermelő számára: a növénytermesztőket a súlyos aszály, az állattenyésztőket az alacsony felvásárlási árak sújtották. Az ország egyes részein ugyanakkor minden idők legnagyobb árvize és a belvíz okozott súlyos károkat a gazdaságokban.

A kialakult helyzetet jól szemlélteti E. J. tsz-nyugdíjas (két cikluson keresztül – 1990 és 1998 között - Sárpilis polgármestere volt), aki „kényszergazdálkodók”-ról és „kényszervállalkozók”-ról beszél a faluban. Az előbbi kifejezés használatát támasztja alá az, ami már az előzőekben is kirajzolódott előttünk K. B. példáján: tökéletes családi gazdálkodást képtelenség folytatni olyan körülmények között, ahol a gazda arra kényszerül, hogy (visszaszerzett) földjeinek nagy részét kiadja bérművelésbe ahhoz, hogy legyen elég pénze a – saját kezelésű – maradék fenntartásához. A volt polgármester közel 40 évig – saját megfogalmazásában – a „mezőgazdaság nagyiparában”, a tehenészetben dolgozott, a rendszerváltozás után pedig 5 ha földet igényelt vissza; ebből hármat hamarosan kénytelen volt eladni anyagi okokból. A megmaradt 2 ha felét is idővel kiadta bérbe, s az ennek fejében kapott kukoricán most két hízótt nevel.

A probléma még ezek után még mindig nyitott: milyen mértékben érdemes mezőgazdasággal foglalkozni, illetve fejlesztési lehetőségek hiányában van-e más megoldás a kistermelők számára? A két kérdésre meglehetősen nehéz választ találni. Sárpilisén két évtized (1980-2000) alatt jelentősen – mintegy 66%-kal – csökkent a gazdaságok száma. Ezt igazolandó, hogy 2000-ben mindössze 71 egyéni gazdaságot találunk a településen, szemben a 20 évvel korábbi 211 háztájival. Ez akkor is nagy visszaesést jelent, ha figyelembe vesszük, hogy a háztájik területét korlátozták.

Ezzel párhuzamosan megcsappant az állatállomány is: a szarvasmarha állomány kevesebb, mint a felére, a sertése a negyedére, a lóé közel a harmadára, míg a juhé a kétharmadára esett vissza.²⁵ Modernizálás nélkül a kistermelők helyzete egyre inkább bizonytalanabbá válik, s számukra a teljes foglalkozásváltáson kívül nem látni más lehetőséget annak ellenére, hogy joggal kijelenthető: Magyarországnak elementáris érdeke egy olyan agrár- és vidékpolitika meghirdetése, mely a fogyasztóvédelem és az élelmiszerbiztonság mellett a parasztságnak az eddigieknél több pénzt áramoltatna. Ennek hiányában még olyan jó minőségű termőtalajon is, mint amilyen a Sárközben van, legalább 100 ha nagyságú az a földterület, melyen főfoglalkozásként monokultúrális búza- vagy kukoricatermesztésbe érdemes fogni.

A sárpilisi helyi társadalmon belül az előzőekben a gazdákról, termelőkről volt szó. Rajtuk kívül azonban a gazdasági szervezeteknek további csoportjai léteznek. A bátaszéki Búzakalász MGTSZ-nek – mint már korábban említettem – mára csak egy pilisi tagja maradt. A következő csoportot az állami szektorban (önkormányzat, postahivatal) dolgozók jelentik, majd a kisiparosok és kiskereskedők következnek. A polgármesteri hivatal vállalkozókról készített kommunális adólajstroma 2002. július elején 14 adózót tartott nyilván a településen.

Iparszerű vállalkozások közül a sárpilisieket foglalkoztató H-SPRINT Kft., illetve a decsi S. A. által működtetett faárukészítő üzem emelhető ki. Információkat az utóbbi helyen sikerült gyűjtenünk. Ha figyelembe vesszük az E. J. volt polgármester által használt „kényszervállalkozó” fogalom jelentését és tartalmát, valószínűleg ennek tipikus példáját találjuk itt. A fatelep tulajdonosa decsi származású, aki közel 700 ember közül egyedüliként vált ki az ottani termelőszövetkezetből, majd 2 ha földjét is eladta hogy családi vállalkozásba kezdjen. Az üzlet sikerességében nem sokan hittek, pedig kezdetben 6 főt tudott alkalmazni és Horvátországba is szállított árut. Besegítői decsiek és nem sárpilisiek voltak. Az üzem ma elsősorban Szekszárdról kap megrendeléseket; „igazi” forgalma 2-2,5 millió Ft-os bruttó évi jövedelemmel rendelkezik. Keményfával dolgozik, így forgalmát elsősorban bútorgyártó cégek beszállítójaként tudná növelni (akár 3-4-szeresére is), csak hogy ehhez komoly – kb. 8-10 millió Ft-os – fejlesztésre lenne szükség. Erre a tulajdonos nem lát lehetőséget a közeli jövőben, sőt az EU-hoz való csatlakozás felé is félve tekint, hiszen jelen állapotban sem az uniós szabványoknak nem tudna megfelelni, sem bizonyos szabályokat (pl.: tűzvédelmi előírások) nem tudna teljesíteni.²⁶

Kényszervállalkozókat a kiskereskedők között is találunk. Sárpilisén 2002 nyarán két élelmiszer – kereskedés (ebből az egyik a gazdálkodással is foglalkozó M. J. családja kezén van), egy „100 Ft-os bolt” és két italbolt található. Közülük a „sörpatikus” B. I.-né kezdetben Szekszárdon üzemeltetett lángossütőt, majd családi okok miatt kislányával együtt 1995-ben költözött Sárpilisre. Három évvel később indította be – akkor még meglehetősen kis árukészlettel – a jelenlegi vállalkozást, mely közel két éven át édesanyja nevében működött, 2000 januárjától viszont már ő vette át a vezetést. Az induláshoz nem volt szükség nagy tőkebefektetésre, azonban a település alacsony lélekszáma, s ezzel összefüggésben a kis mértékű forgalom nem tette és nem tesz lehetővé most sem bármilyen irányú fejlesztést, bővítést és a kínálat növelését. Nem véletlen tehát, hogy a három fős család összbevételét tekintve az amúgy napi 11-12 órás nyitvatartással üzemelő vállalkozás által hozott jövedelem

mellett további pénzforrások (családi pótlék, tartásdíj) szintén fontos, kiegészítő szereppel rendelkeznek.

A túlélési stratégiák elemei közül (kitörési stratégiákról nem igazán beszélhetünk) a többnyire csupán önellátásra és ezáltal a háztartás pénzbeli kiadásainak csökkentésére való törekvés a fenti családnál is megfigyelhető, vagyis kizárólag a kiadások mérséklése végett mezőgazdasági tevékenységgel náluk ugyancsak találkozhatunk. A faluban ez egyébként a legtöbb család – háztartásra jellemző, azonban a rendelkezésükre álló földterület mérete rendkívül kicsi, zömében pedig híján vannak a megművelésükhöz szükséges munka – és pénzeszközöknek. A tanulság mindebből az, hogy korántsem mondható el itt (sem) általánosságban, hogy a termelési tevékenységet végző háztartás képes a saját élelmiszerszükséglet kielégítésére. E megállapítások természetesen a legalsó szinten élő ún. peremre szorultak körére is vonatkoznak, akik főként nyugdíjból, szociális segélyekből és egyéb juttatásokból fedezik a költségeket. Mellékesen érdemes megjegyezni, hogy Sárpilis az egyike azon előregedő kelet – európai kistelepüléseknek, ahol igen magas a nyugdíjasok száma. A környező nagyobb települések közül ugyanez például Pörbölre is elmondható.

A foglalkoztatottsági problémák közösek a térségben: a munkaerőpiaci helyzet tekintetében Tolna megye az egyik legrosszabb régiók közé tartozik az országban. A folyamatos regisztrátltság időtartama alatt 2001 végén a tartós munkanélküliek aránya Paks körzetében mutatta a legmagasabb értéket (22,9%), míg Szekszárdon több mint 10%-kal csökkent (19,9%) az előző évhez képest.²⁷

A kialakult helyzet mögött az 1989 után bekövetkező változásokat kell keresnünk. Számos helyen az államszocializmus idején szorgalmazott iparosítást a kilencvenes évek elején a gyárak és üzemek bezárása követte, ami szinte egyik napról a másikra okozott tömeges és tartós munkanélküliséget egyes térségeken belül. A minden ágazatot érintő racionalizálás következtében a Tolna megyében lévő nagyvállalati telephelyeket is bezárták, ami nagymértékben hozzájárult a munkanélküliség arányának növekedéséhez. Következményeit tekintve igen súlyosnak bizonyult a közel 3000 főt alkalmazó Szekszárdi Húsipari Vállalat megszűnése, aminek következtében 1997 végén mintegy 1500 embert, 2001-ben pedig még 180 főt bocsátottak el. A kevés munkalehetőség miatt – érthető okokból kifolyólag – egyre többen mennek el lakni a megyeszékhelyről. Főképp ez az oka annak, hogy az elmúlt években több betelepülés is történt például Sárpilisre. A rendszerváltozás óta a vándorlási különbözet pozitív és jelentős többletet mutat: 1990-2001 között a bevándorlásoknak köszönhetően 231 fővel gyarapodott a falu lélekszáma. A háttérben nem kifejezetten a vidéki élet iránti vonzalomról, sokkal inkább kényszerhelyzet teremtette lépésekről van tehát szó a magas költségeket fizetni képtelen városi családok esetében.

Közelsége révén a megyeszékhely problémái a Sárköz lakosságát is érintik, hiszen többen Szekszárdra bejáró dolgozók. Helyzetükön főként közmunka – programmal és térségfejlesztő beruházásokkal lehetne segíteni. Sárpilisen a rendszerváltozás idején, 1990-ben a 610 fős lakosság valamivel több, mint 34%-a 210 fő)²⁸ tartozott a gazdaságilag aktívak közé, a 21,2%-os munkanélküliségi ráta alapján pedig a regisztrált munkanélküliek számát 44 főre tehetjük. 2001 májusában a falu lakossága 679 fő²⁹, melynek 54,3%-át (369 fő) alkotta a munkaképes korú lakosság. Az aktív keresők aránya 27,8%-ot (becslés szerint 189 fő) tett ki, vagyis 10 év alatt, bár a lakosság száma csekély mértékben nőtt, az aktív keresőké csökkent. A munkanélküliségi mutató a térségben 10% feletti, Pilisen 25,4 %-os; utóbbi arány a második legmagasabb a szekszárdi körzet települési között ekkor.

A következő évet (2002. május) vizsgálva jelentős problémát jelent, hogy a budapesti központ által készített településszintű munkanélküliségi adatok eltérnek a

Tolna Megyei Munkaügyi Központ adataitól. Előbbi ugyanis 36, utóbbi 28 főben határozza meg a munkanélküliek számát. A tanulmányban – az 1990. és a 2001. évhez hasonlóan – a megbízhatóbb forrásnak tekintett, jóval részletesebb bontást közlő szekszárdi kirendeltség kimutatásait veszem figyelembe. Ennek értelmében 2002 májusában – némi növekedést követően – a falu lakosságának alig több mint 56%-a (383 fő) tartozott a munkavállalói korú népességhez, miközben egy év alatt mintegy 20 fővel csökkent a regisztrált munkanélküliek száma. A regisztrált munkanélküliek számát további részletezettségben a melléklet táblázatai mutatják.

Sárpilisén a kérdőívben megkérdezettek egy része nem szeretné elhagyni a falut. Valószínűleg ők azok, akik valamilyen javulást várnak a következő évektől, mely talán orvosolni tudná a rendszerváltozást követő hanyatlást és életszínvonal – csökkenést. A dolgozat főként az ezek háttérében álló gazdasági – valamint ezzel összefüggő társadalmi – folyamatokat kívánta fölvezetni. A célok között szerepelt a legfontosabb kérdésekre való utalás és a lehetséges megoldások keresése is, melyekből kiderül, hogy hazánkban a vidékfejlesztés a legsúlyosabb problémák közé tartozik, melynek kezelése hiányában a nagy múltra visszatekintő parasztságunk egészének veszélybe kerülhet a megélhetése. Helyzetképünk adalékul szolgálhat a falukutatásban részt vett többi csoport kutatási eredményeivel (család, háztartás, iskola, romakérdés), melyek együtt alkothatnak egységes képet Sárpilisről.

MELLÉKLETEK

Földterületi mutatók

A sárpilisi határ hasznosítás szerinti területi megoszlása a XX. században:

ÉV	Mezőgazdasági terület (össz.)		Erdő		Nádas		Művelés alól kivett terület		ÖSSZESEN	
	k. hold	%	k. hold	%	k. hold	%	k. hold	%	k. hold	%
1895	3420	94,24	93	2,56	44	1,21	72	1,98	3629	100
1913	3490	91,60	100	2,62	12	0,31	208	5,47	3810	100
1935	3575	93,86	-	-	-	-	234	6,14	3809	100
1962	3375	91,02	52	1,40	-	-	281	7,58	3708	100
1966	3380	91,15	53	1,43	1	0,03	274	7,39	3708	100

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870-1970. Földterület III. Községsoros adatok Budapest (KSH), é. n. 280.

A használatban lévő földterületek csoportosítása Sárpilisen (2002. júl.):

Szektorok	Termőterület ha m2	%	Művelés alól kivett terület ha m2	%	ÖSSZESEN ha m2	%
Állami terület	4 639	0,20	60 468	32,35	68 1107	3,13
Szövetkezeti terület	1 1067	0,06	28 9822	15,62	30 889	1,38
Gazd. társ. területe	383 7113	19,34	13 2963	7,16	397 76	18,27
Egyéb jogi szem. terület	-	-	10 6275	5,73	10 6275	0,49
Önkormányzati terület	5 9846	0,30	29 2130	15,74	35 1976	1,62
Term. szem. területe	1588 9055	80,10	42 5994	22,95	1631 5049	75,07
Egyházi terület	-	-	8268	0,45	8268	0,04
ÖSSZESEN	1983 7720	100	185 5920	100	2173 3640	100

Forrás: Tolna Megyei Földhivatal, Szekszárd

Munkanélküliségi mutatók

Regisztrált munkanélküliek száma és aránya Tolna megyében, illetve Sárpilisen nemek és iskolai végzettség szerint:

VÉGZETTSÉG	TOLNA MEGYE (2001. dec.)				SÁRPILIS (2002. máj.)			
	Férfiak		Nők		Férfiak		Nők	
	Fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Legfeljebb 8 általános	2685	44,8	2269	46,9	11	64,71	6	54,55
Szakközépisk., szakisk.	2466	41,1	1251	25,8	6	35,29	4	36,36
Szakközépisk., techn.	511	8,5	756	15,6	-	-	1	9,09

Gimnázium	209	3,5	448	9,2	-	-	-	-
Főisk., egyetem	129	2,1	120	2,5	-	-	-	-
ÖSSZ.	6000	100	4844	100	17	100	11	100

Regisztrált munkanélküliek száma és aránya Tolna megyében, illetve Sárpilisén nem- és korösszetétel szerint:

KOR- CSO- PORT	TOLNA MEGYE (2001. dec.)				SÁRPILIS (2002. máj.)			
	Férfiak		Nők		Férfiak		Nők	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
0-17 év	20	0,3	27	0,5	-	-	-	-
17-20 év	265	4,4	264	5,5	3	17,65	-	-
21-25 év	996	16,6	735	15,2	2	11,76	1	9,09
26-35 év	1562	26,0	1381	28,5	6	35,29	2	18,18
36-45 év	1446	24,1	1282	26,5	2	11,76	6	54,55
46-50 év	758	12,6	631	13,0	2	11,76	1	9,09
51-55 év	489	8,2	422	8,7	2	11,76	1	9,09
55- év	464	7,8	102	2,1	-	-	-	-
ÖSSZ.	6000	100	4844	100	17	100	11	100

Forrás: Tolna Megyei Munkaügyi Központ, Szekszárd; ill. Mátyás T. A., 2001,2002

FELHASZNÁLT IRODALOM

ALABÁN Péter (2002), *Sárpilis – rendszerváltás után*. Comitatus. január-február, 79-87.

GUNST Péter (1987), *A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között*. Bp. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 1.)

GUTAI István (2000), *Sárpilis 2000 (Tolna megye)*. Kézirat. Bp.

KATONA Imre (2000), *Átmeneti rétegek az agrártársadalom peremén*. In: SÁRKÁNY Mihály – SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Bp.

KOVÁCS Imre (1984), *A gazdasági cselédek kereseti és megélhetési viszonyai*. In: TÓTH Pál Péter (szerk.): *Agrárszociológiai írások Magyarországon 1900-1945*. Bp.

KUNSZABÓ Ferenc (1972), *Sárpilis*. Bp.

Magyarország állatállománya 2000. március 31-én – településsorsos adatok (2000), Bp. (KSH)

Magyar városok és községek. Statisztikai adatgyűjtemény (1958), Bp.
MÁTYÁS Tibor Attila (2001), *Munkaerőpiaci folyamatok Tolna megyében 2000. évben*. Kézirat. Szekszárd (a Tolna Megyei Munkaügyi Központ kiadványa)
(2002) *Munkaerőpiaci folyamatok Tolna megyében 2001. évben*. Kézirat. Szekszárd (a Tolna Megyei Munkaügyi Központ kiadványa)
Magyarország állatállománya 1980. december 31-én (1981), Bp. (KSH)
A népmozgalom főbb adatai községenként 1901-1968 (1969), Bp. (KSH)
Népszámlálás 2001 1. Előzetes adatok (2001), Bp. (KSH)
Növénytermesztés 1. kötet. Községsoros adatok 1936-1962 (1976), Bp.
VALUCH Tibor (2001), *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Bp.

JEGYZETEK

¹ A tatabányai iparvidék esetében példaként említhető az ún. „környezés” mibenléte, melynek lényeges elemei közé sorolható a különböző történelmi folyamatokon belül megfigyelhető „folytonos megújulás”, a vegyes foglalkozottság és munkáslét, valamint az 1990-es évek második felében megerősödő szuburbanizációs folyamat.

² Termelésének regionális központja: Bogyiszló.

³ KUNSZABÓ F., 1972 119.

⁴ Vö. GUNST P., 1987

⁵ KUNSZABÓ F., i. m. 121.

⁶ Országos viszonylatban az 5. kat. hold alattiak sorolhatók ide.

⁷ KOVÁCS I., 1984; vö. továbbá KATONA I., 2000 184.

⁸ Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára (TMÖL), Közigazgatási iratok 1945. V/767. 1-1172. 7. Az adatok forráskritikával kezelendők!

⁹ Részletes adatok a mellékletben.

¹⁰ TMÖL, uo.

¹¹ Népmozgalom, 1901-1968, 210-211., ill. 462-463.

¹² KUNSZABÓ F., i. m. 129.

¹³ Magyar városok és községek, 1958, 382.

¹⁴ Interjú K. I. gazdálkodóval; Sárpilis, 2001. júl. 1. (Készítette: Alabán Péter és Király László)

¹⁵ KUNSZABÓ F., i. m. 191.

¹⁶ Interjú N. Gy. gazdálkodóval; Sárpilis, 2001. júl. 3. (Készítette: Alabán Péter és Király László)

¹⁷ KUNSZABÓ F., i. m. 167-174.

¹⁸ KUNSZABÓ szerint 1969 tavaszán (i. m. 198.)

¹⁹ Közigazgatása csak 1991-től lett ismét önálló.

²⁰ VALUCH T., 2001, 210.

²¹ VALUCH T., i. m. 209.

²² Interjú K. B. és N. Gy. gazdálkodókkal; Sárpilis, 2001. júl. 2-3. (Készítette: Alabán Péter és Király László)

²³ Interjú M. B. növénytermesztési igazgatóhelyetttessel; Újbereki major, 2001. júl. 5. (Készítette: Alabán Péter, Gutai István és Király László)

²⁴ Interjú F. J. református lelkésszel; Sárpilis, 2002. júl. 6. (Készítette: Alabán Péter és Király László)

²⁵ Mezőgazdasági összeírás, 1981 106-107, 232-233; ill. Magyarország állatállománya, 2000, 140-141.

²⁶ Interjú S. A. vállalkozóval; Sárpilis, 2002. júl. 8. (Készítette: Juhász Pál és Király László)

²⁷ MÁTYÁS T. A., 2001 (továbbá idézi ALABÁN P., 2002, 84.), ill. uő., 2002

²⁸ A Tolna Megyei Munkaügyi Központ adatai szerint. A budapesti nyilvántartásban 226 fő (37,0%) szerepel erre az időszakra vonatkozóan. A regisztrált munkanélküliek száma ebben az esetben 48 fő lenne.

²⁹ A 2001. évi népszámlálás előzetes adatai alapján (Népszámlálás, 2001, 72.).